KDO MUSÍ VĚDĚT, KDY BYLA BITVA NA BÍLÉ HOŘE?

Úvahy k výuce „historie" nejen na českých vysokých školách

Pavel Himl

Who needs to know the date of the Battle of the White Mountain? Reflections on the teaching of "history" at Czech universities and elsewhere

The traditional idea of a single unified History has an impact not only on its basic working concepts (progress in a definite direction important centre – unimportant peripheries, "significance" perceived from the point of view of politically influential groups and formations) and the way is written. A single History is also often reflected in a single Historiography, i.e. in a relatively unified and centrally organised institutional mechanism that "produces" history. These mechanisms, most clearly to be seen in the higher educational system, basically continually reproduce the frontiers and models of "national historiography" as it emerged at the end of the 19th century. Discussion of alternative approaches to the writing of history and the forms of history teaching may on the one hand represent no more than "fights over territory" within the existing disposition of forces, but they may, on the other hand, help to loosening up of ideas of a single History and its single permissible interpretations.

Následující úvahy zazněly ve stručnější podobě na semináři *Výuka historie na českých univerzitách v evropském kontextu. Krize a možnosti reformy*, který se konal 12. 12. 2003 na Filozofické fakultě UK. Rád bych jejich písemnou podobu věnoval a adresoval především studentům a studentkám, kteří odpolední kritickou diskusi „rozzlobených mladých mužů a žen" mlčky sledovali a po jejím skončení organizátory mírně zaskočili otázkou, jak a kde bude tato debata pokračovat a jaké

dopady by mohla mít na jejich studium. Ať si o smyslu a úrovni debat v českém dějepisectví myslím cokoliv, musel bych je býval zklamat – výměny názorů hodné toho jména se ve zdejším prostředí spíše nevedou (zato se sepisují nejrůznější manifesty a memoranda). A na vysokoškolské studium historických oborů mají největší vliv lidé v mocenských pozicích – především členové a členky akreditační komise a příslušné historické podkomise Ministerstva školství. Jejich drtivá většina však potřebu diskutovat v podobě, jak ji nabízel prosincový seminář, zřejmě nemá. Dlouhodobou a zásadní diskusi neodstartovalo ani 4. historické diskusní fórum, uskutečněné v září 2002 – na internetových stránkách, o nichž nikdo příliš neví (www.clavmon.cz), se „vykřičelo jen pár bouřliváků", aniž by změnilo směřování karavany. Příznačné, ale vůbec ne překvapivé je, že se sami studující do těchto debat zapojili jen výjimečně. Studium jim garantuje a platí stát, jemu, resp. jeho ministerstvu tedy koneckonců přísluší rozhodovat o tom, co a jak budou studovat. (Mýtus nezávislosti tzv. veřejných vysokých škol tady dostává trhlinu.) Každý by samozřejmě podepsal, že studující mají mít právo o své výuce nejen diskutovat, ale rovněž ji ovlivňovat a (spolu)určovat, zásadní otázkou ale zůstává, do jaké míry. V tom se dnes jednotlivé fakulty sice již liší; tím, zda vzájemné odlišnosti studijních oborů „historie" (a nikoliv třeba „humanitní vzdělanosti") akceptuje právě akreditační komise (a co je pro ni na takovém oboru naopak nedotknutelné a „celonárodně závazné"), se ale nikdo nezabýval. Neučinil jsem to ani já ve svém komentáři ke 4. historickému diskusnímu fóru, který tvoří východisko těchto úvah.

Mé zamyšlení má dvě části: nejprve se zastavím u tzv. inovativních historických přístupů, resp. alternativních perspektiv a jejich postavení v české historiografii. Poté se zaměřím na vztah těchto inovací k systému (vysokoškolské) výuky historie. Hovořím-li o „dějepisectví" či „historiografii", snažím se tím mít na mysli pouze souhrn prací a přístupů, jimiž kdokoliv minulost uchopuje, i když oba dva tyto pojmy implikují jednak jakousi profesionalitu (do dějepisectví patří pouze práce profesionálních historiků a historiček), a poté nějakou vnitřní jednotu, provázanost takového souboru (mluví se tak o dějepisectví moderním, pozitivistickém, Annales, českém, regionálním a jiném). Bude snad účelné mít na zřeteli léčku, která se skrývá v jakoby všezahrnujícím, a tím i totalitním nároku nejen pojmu „dějepisectví", ale i samotné „historie" (obojí v jednotném čísle) při běžném užívání v jazyce. Z dějepisectví ani z historie není a priori nic a nikdo vyloučován, řekneme-li však „výuka historie" nebo „představitelé" či „přístupy" dějepisectví, předpokládáme vždy podvědomě jen jedno a jediným možným způsobem uspořádané dějepisectví či jednu jedinou historii. Ohánět se bezpřívlastkovou historiografií či historií v konkrétních (třeba právě studijních) souvislostech může být ošidné – stálo-li tedy v názvu semináře „výuka historie", okamžitě mě napadlo: jaké historie? Proto ony uvozovky v titulu mého příspěvku.

* * *

1. S teoretickými koncepty, badatelskými východisky, resp. emblémy jako např. dějiny mentalit, orální historie, feministická a genderová analýza nebo historická antropologie bylo české prostředí ve větší míře konfrontováno až po roce 1989; od té doby se vynořují termíny nové (lingvistický obrat, postkoloniální studia) a místy urputné vyrovnávání pokračuje. Platilo a platí, že do (jazykově) českého dějepisectví tyto koncepty přicházejí zvenčí, většinou se stipendisty, stážisty či výměnnými studenty (a studentkami, samozřejmě), kteří pobývali delší dobu na západoevropských a amerických univerzitách. Do doby, než jsou stěžejní práce těchto proudů přeloženy (a mohou začít svůj život i v „ne-historické" veřejnosti), ulpívá – zejména v akademických kruzích – na „inovacích" odlesk zasvěcení až spiklenectví („my, kdo citujeme XY"). Čím méně jsou studie pokládané za reprezentativní pro ten který směr bádání dostupné, tím více fungují tyto směry a přístupy samé jako etikety, bojové pojmy nebo i mocenské zbraně.

O potřebě vymezit se vůči „inovacím" (za vymezení lze jistě považovat i jejich vědomé ignorování) a o formách takového vymezování se bez důkladného rozboru toho, co historikové a historičky říkají o své práci (např. v různých projektech), nebudu rozepisovat. Lingvistický obrat či dějiny každodennosti mohou být pro mnohé postmoderní hrozbou nebo okukováním toho, „co se tady přece vždycky dělalo". Jiní legitimují svou práci a své nároky na prostředky, pozice a moc právě nutností tyto inovace do českého dějepisectví zavést. Představa o „zavádění" nových přístupů do zaostalého oboru sice budí – hlavně díky fyzickým konotacím – úsměv, neměla by však zakrýt v podstatě osvícenskou víru v pokrok či v neustálé překonávání nedokonalosti, které jí leží v základech a v jejíž veřejné prezentaci lze spatřovat i strategii prosazení se v akademickém světě. Můžeme být klidní; ve vědecké politice přidělování prostředků a třeba i studijních oborů nejde tedy o nic nového. Zjednodušeně řečeno: mladí se vždy vymezovali jako bořitelé a novátoři. (V podtextu: Však ono je to přejde.)

Předpokládejme, že mluví-li se o oněch inovativních směrech, nejedná se jenom o bojová hesla v zápase o peníze ani pouze o výmysl recenzentů a historiografů, majících potěšení z toho, že dějepisectví líčí jako zákopovou válku. Předpokládejme, že autor či autorka (tedy ti, kdo píší historii) sám/sama uvažuje nad svým postupem, ale i nad svými zájmy, preferencemi, že si je vědom/a toho, co ho/ji ovlivnilo a ovlivňuje. Že se inspiruje a tyto inspirace přizná nebo aspoň nepopírá (což není nutně záležitost poznámkového aparátu). Kritici a teoretici pak mají usnadněnou práci, ať už více či méně deklarovanou souvislost daného díla s nějakým dějepisným proudem potvrzují nebo cupují na kusy. Ne každý však spatřuje smysl v tom, říct o sobě například „jsem historik/historička každodennosti" – ne každý je na takovou reflexi vlastního konání zvyklý. Nejen v našich zeměpisných šířkách se

ostatně po léta psaly jen jedny Dějiny, které byly nanejvýš z různých úhlů „nově osvětlovány" (asi jako vrak Titaniku), tak nač riskovat a „jednostranně" se vymezovat? Nedůvěra k teoriím po debaklu té Jedné Velké Teorie s tím jde ruku v ruce. Ve spojitosti s inovací nebo alternativním podáním minulosti přikládám největší váhu tzv. původním pracím, které se k těmto přístupům buď explicitně hlásí, nebo k nim jsou (převážně) řazeny. (Naskýtá se hned otázka, vzhledem k jakému autorství, publiku či dokonce dějepisectví mají být tyto práce „původní" – říkáme „původní české", je to však definice jazyková, národní, státní, institucionální nebo jiná?) Dokud takové studie v tom, co lze pracovně nazvat akademické, vědecké či intelektuální prostředí, neexistují (i jako překlady), pokládám ony „inovace" opravdu za pouhé bojové nálepky víceméně bez obsahu. Tím nesnižuji jejich důležitost – nejprve je třeba pod jejich záštitou získat prostředky (nebo prostor), a pak je teprve možné takovéto historie psát. Ponechám na poučených čtenářích a čtenářkách, aby k následujícím nálepkám přiřadili původní české práce: dějiny mentalit, mikrohistorie, orální historie, dějiny žen. (Výběr – a mnohé recenze v domácích časopisech to dokazují – může být sice libovolný, přesto bych upozornil, že např. pod gender-historií bývá chápáno něco zcela jiného než pod dějinami žen.)

„V dějinách přece vždycky figurovali jen muži a ženy, a co je žena a co je muž, to je přece každému jasné, tak jakýpak gender" – původně jsem chtěl tohoto biologizujícího argumentu poněkud lacině zneužít, abych poukázal na zpozdilost takových představ o mužství a ženství, a tím na nutnost genderové perspektivy při studiu minulosti. (Daleko vyhroceněji to při semináři zaznělo z úst Věry Sokolové.) Že by tedy věda přece jenom byla zákopovou válkou? Odhaduji, že se k úvodnímu tvrzení bude veřejně hlásit čím dál tím méně lidí. Ne snad že by si nebyli jisti rozdíly mezi mužem a ženou, a to dnes jako v minulosti, ale spíš z obav z politické nekorektnosti. (Na druhou stranu si umím představit, kdo se k této větě halasně, nejlépe v hospodě, bude znát z principiální vzpoury proti politické korektnosti.) Ať už důvody leží kdekoliv, naše vnímání mužství a ženství, ale také sexuality, soukromí, menšin, chudoby nebo náboženství se mění, třeba jen působením médií, která – k nelibosti některých – stále silněji ovlivňují veřejný prostor. Že měřítkem všeho automaticky přestal být bílý heterosexuální Evropan/Čech – otec, je oběma tábory pokládáno za klišé, jehož provokativnost snad spočívá už jenom v tom, že přesně to mi/nám vytane na mysli, když řekneme „člověk". (Což, jak by doložili poučení badatelé a badatelky, není žádný automatismus, ale vystopovatelná historická konstrukce.) V komplikované zkratce docházím k tomu, co jiní vystihli přesněji: mění-li se to, jak vnímáme sami sebe, resp. naši současnost, mění se i náš pohled na minulost, začnou nás „náhle" zajímat věci jedny (sexualita) a přestanou zajímat věci jiné (národ – oba příklady volím záměrně provokativně); mění se i způsob, jakým historikové a historičky píší dějiny. Netřeba snad dokazovat, že zde berou původ často zmiňované dějepisné inovace.

V postkomunistické dějepisné praxi, jíž stále ještě prožíváme, jako by však některé inovace byly importovány o něco dříve, než se na témata, z nichž v západoevropských zemích vzešly, zaměřilo širší společenské vnímání (historikové a historičky, jakkoli si mohou stále méně nárokovat učitelskou autoritu nebo dokonce autoritu svědomí národa, představují součást této společnosti). Zjednodušeně a bez nároku na historiografickou přesnost je snad možné říct, že zkušenost „roku 1968", resp. 60. let v západní Evropě, kritika tradiční sociální hierarchie ve veřejnosti, ale i v soukromí spolu s ženským a gay/lesbickým hnutím souvisejí s rozvojem genderové analýzy a studiem mužskosti a ženskosti v dějinách. Nalézt lze jistě i souvislost mezi levicovou společenskou kritikou a odporem proti globalizujícímu se kapitalismu a mikrohistorií. Zjevné je i pouto, které spojuje orální historii, resp. dějiny každodennosti s vyrovnáváním se s holocaustem, resp. nacistickou či obecněji kolaborantskou minulostí zejména v Německu. Pomyslíme-li na hladovou vědeckou výměnu po roce 1989 (změřitelnou horami kopií odborné literatury), je jen přirozené, že do českého prostředí se přenášely a přenášejí koncepty, nikoliv ale jejich společenské kontexty. Něco podobného se jistě děje například i mezi vědeckým prostředím severoamerickým a západoevropským; přejímání idejí a jejich adaptace k učenecké kultuře zkrátka patří. Dovolil bych si nicméně tvrdit, že mentální, ale i vědecko-provozní rozdíly mezi Evropou západní a středovýchodní byly po pádu komunismu zásadnější než uvnitř euroamerické civilizace (což tak obtížně chápou ti, kteří na obou stranách železné opony tvrdí, že „jsme do Evropy přece vždy náleželi"). Jiná věc je, jak tomu bude za patnáct let.

Do jakých společenských souvislostí v české kotlině tedy dějepisné inovace vstoupily? Feministické hnutí přestává být jen horko těžko terčem posměchu a genderový přístup se pomalu začíná etablovat ve veřejném prostoru. O problematice migrace, etnických menšin a vůbec příchozích zvnějšku jsou nuceni tu a tam uvažovat politici a političky, na terénní výzkum a jeho reflexi plynou velké prostředky, historikové a historičky se tradičně zmocňují jen česko-německo-židovské tematiky. Jinak vesele užíváme kapitalisticko-globalizačních výdobytků, vkládajíce informace a odpovědnost do rukou druhých, ať státu nebo soukromých firem. Ke společenským souvislostem připočítejme i obecně známé a od roku 1989 zásadně nezměněné akademicko-institucionální poměry.

Ve fázi zrodu (či znovuzrození) sebevědomého občana a občanské společnosti, tedy i v době tříštění (dosud národnostně a sociálně silou sjednocované) společnosti do mnoha zájmových skupin, můžeme skutečně zaznamenat „hlad po dějinách", o kterém píše Dušan Třeštík.[1] Mimo jiné po dějinách, které dodávají různým emancipačním hnutím historické argumenty – setkáme se tak také s esencialistic-

1 DUŠAN TŘEŠTÍK, *Dějiny ve věku nejistot*, in: Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka, Praha 2003, s. 23–44.

kými pracemi o tom, jak silné ženy, etnicky jednolití a jednoznační Romové či slavní a známí homosexuálové bojovali za své společenské uznání a plnohodnotný život. V politickém úsilí těchto a jiných menšin mají podobné „argumenty z minulosti" své místo a jejich používání představiteli takových menšin je jistě legitimní. Spor tohoto přístupu se sociálním konstruktivismem, poukazujícím na to, že být „paní", „cikánskou chátrou" či „sodomitou" před vznikem moderních pojmů znamenalo i zásadně jinou koncepci takového individua či takové skupiny, pak patří spíše do odborné než do politické debaty, a je jen škoda, že tam zatím není ve větším měřítku veden.

Chybí-li naopak v českém prostředí zatím silnější protest proti kapitalistické, konzumní společnosti, píšou se samozřejmě také méně dějiny lidí nemajetných, ze společnosti vyloučených, potažmo dějiny sociálních protestu (stále ještě zdiskreditovaného komunistickou historiografií). Alespoň domácí produkci k ranému novověku po roce 1989 zcela logicky nejprve dominovaly studie o šlechtě a církvi. V tom, že není ve větší míře reflektována nacistická a komunistická minulost tohoto prostoru na úrovni průměrného, konformního člověka, je možné spatřovat důvod, proč zůstaly dějiny každodennosti zredukovány na počítání renesančních inventářů a povrchní výklad zjištěných údajů. (Nejrůznější lokální dějepisné iniciativy, které míří do nedávné minulosti, které však bohužel dopodrobna neznám, tento obraz jistě brzo změní.) V této optice snad ani není třeba se ptát (a divit), proč se v Česku nepěstují postkoloniální studia (ani nepřejímají jejich metody).

Odpovídá tedy to, jaké dějiny se píší, v první řadě poznávacím zájmům historiček a historiků, nebo tomu, co chce o sobě vědět společnost a její různé části? Nezná ale „společnost" alespoň to „nejzákladnější", alespoň tu nejhrubší osnovu právě v té podobě, jak jí ji předkládají historičky a historikové, resp. jim vždy věrné učitelky (a učitelé) dějepisu? Vyžaduje si alternativní, inovativní přístupy ten/ta, jehož/jejíž minulost je psána, nebo je nabízejí (víceméně libovolně, v závislosti na vědecké politice včetně oněch stipendií a grantů) ti, kteří mají (stále ještě především institucionální) moc dějiny psát? A konečně: pro koho profesionálové dějiny píší? Z této otázky se nelze vyvléct oním hrdým přiznáním, že historik či historička píše dějiny v první řadě pro sebe a nejvyšší instancí mu/jí přitom je vlastní svědomí. (Čímž nepopírám, že nikoliv historiografie, jak píše v jedné ze svých tezí Michael Voříšek,[2] ale jednotlivé historičky a jejich kolegové, jak stojí v jeho textu dál, nesou osobní odpovědnost za svá tvrzení.) Humanitní vědci a vědkyně by nejspíš odmítli tvrzení přicházející „zvnějšku", že totiž pracují na společenskou objednávku, i když si to mezi sebou často bez rozpaků přiznají. Ostatně co jiného

2 MICHAEL VOŘÍŠEK, *Mezi minulostí a současností: teze o historiografii a její legitimitě*, www.dejas.cz/archiv/04-2003/d5-42003.html.

jsou „komise historiků“, „přednášky v Parlamentu“, „expertní posudky“ či projekty přizpůsobené tomu, na co příslušná komise slyší? Nikterak tím nepodsouvám, že sama ochota veřejně a z pozice učitelské autority se k určité problematice vyjádřit předjímá konečná stanoviska. Za povšimnutí snad stojí, že o tyto posudky žádají jednak ti, kdo mají v rukou politickou moc a rozhodování, jednak stále častěji soudní orgány – a role „znalců“ se některým historikům a historičkám zřejmě zamlouvá. Dokáže podobný zájem o historický výklad artikulovat „veřejnost“ či společenská skupina? V případě zmíněných emancipačních hnutí menšin bezesporu ano. Otázkou zůstává, jaký má tento bytostný zájem skupin a jednotlivců o/na historii zpětný vliv jednak na dějepisnou praxi samu a také na koncepce a vůbec pojímání dějin. Jejich psaní je totiž z velké většiny stále záležitostí cechovní, pro níž se je třeba kvalifikovat institucionálně předepsanými zasvěcovacími rituály. Není divu, že do tohoto doktorátově-habilitačně-profesorsko-akademického templu zaznívá jeden z požadavků M. Voříška jako z jiného světa: „Demokratičtější historiografie by měla například anulovat takzvanou autoritu odbornic, radikálně otevřít proces psaní dějin všem, kdo budou mít zájem do něj aktivně zasáhnout nebo poskytnout různým sociálním skupinám nehierarchizovaný prostor, kde by se mohly realizovat; a to vše i za cenu ztráty některých ‚tradičních‘ výdobytků, jako je školská autorita, jistota integrujícího velkého vyprávění atd.“ Prostor psaní dějin však hierarchizujeme vždy, když hovoříme o „předních historických pracovištích“, „předních znalcích“, ale také o „modernizaci a inovacích“ a jejich nositelích. Chápeme-li historiografii jako do jisté míry organismus (a nikoliv pouhý souhrn historických prací), nemůže ona nikdy sama ze sebe anulovat autoritu odbornic ani odborníků, protože by popřela svou podstatu, tedy princip organizace. To musí doktorand Voříšek přinejmenším tušit.

Zaměřme se však na samo psaní dějin – může být tímto demokratickým přístupem všech, kdo tak chtějí konat, rozvolněno, rozštěpeno do více perspektiv? Můžeme mít diametrálně odlišné „dějiny“ jednoho a téhož? (A nejde zdaleka např. jen o spor o určující příčiny husitské revoluce.) Ute Daniel (ze své pozice profesorky historie v sociálně velmi měkkém německém akademickém prostředí) říká, že ano. Vymezuje se proti totalizujícímu nároku, který v sobě nese nejen v němčině singularium tantum (ta, jedna, jediná) „historie“/„Geschichte“/„history“/„histoire“, poukazujíc přitom na souvislost mezi subjektem (osobou, společností, státem), jejich identitou a představou, že všichni mohou mít – nebo v obecném mínění mívají – jen jednu jedinou historii, kterou lze opět z různých úhlů „osvětlovat“.[3] Nechci s pomocí tohoto odkazu tvrdit, že historie tak, jak se píše, je monolitní a odolává změnám – ostatně na tento rys českého novopozitivistického

3 UTE DANIEL, *Clio unter Kulturschock. Zu den aktuellen Debatten in der Geschichtswissenschaft I.*, Geschichte in Wissenschaft und Unterricht 48/1997, s. 195–218, především s. 198–199.

faktopisectví poukázali již Dušan Třeštík a Martin Nodl.[4] Zajímá mě spíš, kým a jak jsou změny v psaní historie, např. periodizace nebo její vztažný sociální či geografický rámec, iniciovány (tedy kdy a proč se hovoří o dějinách „národních“, „komparativních“ nebo o „dějinách kulturních fenoménů“). Jak dosvědčuje i sám seminář o krizi výuky, přicházejí požadavky na změnu nejčastěji zevnitř oboru, mnohdy od osob nastupujících cestu k plné akademické integraci. Tento vnitrooborový pohyb (a s ním možná spojené jisté redefinování dějin) je ze zásady pomalejší, nicméně i v českém prostředí je možné zaznamenat např. přehodnocování a upozaďování bělohorského mezníku (ale zároveň jistou zpětnou hypostazi baroka coby svorníku epochy). Není určitě náhodou, že zpochybnit podobné „přelomy“ moderní minulosti, dominované jednoznačně politickým přístupem, např. únor 1948 nebo listopad 1989, nikomu ani nepřipadne. Přitom bychom i zde mohli vysledovat třeba změny trávení volného času, stravovacích a jiných spotřebních návyků, mohli bychom sledovat, jak politické změny v této době souvisejí s tím, co se zejména v době předmoderní nazývá demografické chování. Roky 1948 a 1989 tu jistě slouží jako symbolický mezník, jeho nedostatkem však je, že svou symboličnost odvozuje jednak z politiky a že s rostoucí geografickou vzdáleností od českého prostoru stále méně srozumitelný. Ostatně o srozumitelnosti adjektiva „před-/po-/bělohorský“, které musí být do všech cizích jazykových a historiografických kontextů krkolomně překládáno, není ani třeba mluvit.

Svou úvahu zde nechci rozvíjet směrem, zda je možné si představit dějiny nahlížené či psané tak, že v nich zmíněné tradiční mezníky ztrácejí svou relevanci. Bezesporu ano, a nemuselo by jít namátkou jenom o „Dějiny sexuality“ nebo „Dějiny cestování“, kniha by se klidně mohla jmenovat „České dějiny 17. století“, případně „České dějiny 20. století“ („české“ zde opravdu může znamenat „v prostoru českého státu“, nic víc). Coby produktu akademické a ‚přípravné akademické‘ (rozuměj ZŠ, SŠ) výuky dějepisu, při čtvrtém historickém fóru trefně charakterizované jako (jeden) „film dějin“, je nicméně i pro mě obtížně do důsledku myslitelné, že neexistují jenom jedny Dějiny, jedna Historie. Ještě obtížněji je tato myšlenka uskutečnitelná, a to nejen v institucionální rovině, ale i pro každého, kdo se minulostí tak či onak zabývá. Bude tomu věnována následující část článku.

* * *

2. Kde se historie ve striktním slova smyslu (existuje-li takový) vyučuje? Studijní obor či program „historické vědy“ má v akreditační agendě Ministerstva školství určitě své číslo a nebyl by problém vypočítat ty – převážně filozofické – fakulty,

4 MARTIN NODL, *Krize české historiografie, aneb minulost, která chce být zapomenuta*, in: VIII. sjezdu českých historiků. Hradec Králové 10.–12. září 1999, (ed.) Jiří Pešek, Praha 2000, s. 99–106.

kde se uskutečňuje. V podkladových materiálech bychom se pak dočetli, jakáže historie se zde učí. Za rozbor, do něhož se nebudu pouštět, by to stálo stejně jako legitimizační strategie těch oborů, jichž je historie větší či menší součástí (z těch zatím netradičních zmíním kulturní dějiny, antropologii – mj. historickou, teritoriální nebo humanitní studia či studia genderu, resp. rodu). Zajímavé by bylo už jenom podívat se, zda ambicí zakladatelů je poskytnout spíše „všeobecný historický přehled" či „základ", případně „povědomí o souvislostech", nebo spíše zprostředkovat „kritický přístup k minulosti", resp. přiblížit specifiku „potýkání se s minulou skutečností", jinými slovy, zda v popředí stojí spíše „znalosti", nebo „dovednosti" (nejspíš se ale setkáme s obojím). Bez ohledu na to, co deklarují úvody studijních programů, o představách otců a matek oboru o „historii" daleko výmluvněji vypovídají předepsané studijní povinnosti. Pokud obsahují závazné kurzy či atesty od pravěku po moderní dějiny bez bližší specifikace, lze vycházet z toho, že se jedná o klasický politicko-událostní pohled očima euroamerické civilizace. Student či studentka takového oboru by – v nadsázce – tedy neměli absolvovat, pokud nebudou vědět, kdy Kolumbus objevil Ameriku, co jsou to kompaktáta nebo odkud pochází heslo „volnost – rovnost - bratrství". Samotná „fakta" stejně jako důkladnost či „hloubka" znalostí jsou v podstatě libovolné; o způsobu (nikoliv rozsahu!), jak se pro ten který obor konstituují, výmluvně svědčí vytváření přijímacích zkoušek. Ty samozřejmě předpokládají jistý rozsah středoškolského učiva. Ponechme stranou, zda a na jakých fakultách je toto učivo či jeho vybrané partie jenom prohlubováno a kde studující alespoň ve formě závěrečné práce „dějiny píší", aniž by to bylo pouhé cvičení. Představa „celé historie", která má svůj začátek a konec, je společná škole základní, střední i vysoké, jednotlivé stupně se liší jen mírou (detailností) toho, co je předkládáno (velmi zjednodušuji a odhlížím od výzkumné práce vysokoškoláků, k níž se však zpravidla dostávají až po absolvování kurzů „základních" v kurzech „specializačních" či „diplomních"). Člověk je tak během své školské socializace celou historií „protažen" celkem třikrát, někdy i počtvrté coby doktorand/doktorandka a je otázkou, co přinese důsledné (a obávané) rozdělení studia na bakalářské a magisterské. V osobitém světle vyniká tato česká představa o tom, z čeho se povinně skládá historie, v momentě, kdy má absolvent studia v zahraničí předložit tzv. seznam vykonaných studijních povinností. Odlišnosti studia v zahraničí jistě poznal každý, kdo jím alespoň částečně prošel (a netrávil jenom dlouhé minuty u kopírky). Zajímavé je, že jako podnět k diskusi nebo přemýšlení jsou tyto rozdíly vnímány i v případě základních škol. H. Čápová v loňském Respektu č. 48 mimo jiné napsala: „Možné jsou však i jiné přístupy. Zatímco naši žáci na druhém stupni základní školy mají dnes obsáhnout všechna historická období od pravěku až po moderní dějiny (a ani nově vzniklý rámcový vzdělávací program na tom moc nemění), jejich britští vrstevníci se učí jinak. Cílem není poskytnout žákům vyčerpávající obrázek o národní

a světové historii. Seznamují se jen s některými obdobími (předepsány jsou tři celky z britské historie a po jednom z historie evropské, světové a lokální), zato je zkoumají zevrubně. ‚Při takovém přístupu nemají děti samozřejmě o některých událostech ponětí,' říká Jana Straková, která program pro dějepis připomínkovala a snažila se ho posunout směrem k anglosaskému modelu. Důležitější než vyčerpávající povšechné znalosti je totiž podle ní něco jiného: naučit děti historickému bádání. Nakonec zvítězila vize výzkumného ústavu pedagogického, že systematické znalosti jsou důležitější."[5] Představa jedněch Dějin s určenými mezníky, důrazy a opomenutími, které prezentuje zasvěcený odborník („promítač"), je možná očekáváním veřejnosti (která samozřejmě nic jiného, než tuto výuku nepoznala), jako jediný či jediný správný model vysokoškolského studia mě ale neuspokojuje.

Reálný problém nakonec opravdu nestojí tak, zda faktografii ano, nebo ne, nýbrž kolik faktografie. K tomu se ihned váže polootázka-poloodpověď: „Za jakým účelem, proč zrovna tuhle faktografii?" Miroslav Hroch v diskusi načrtl dvě možnosti: plnohodnotný člověk, resp. historik, potřebuje znalosti pro vlastní sebevědomí – na což lze samozřejmě namítnout, že mnoho jistě plnohodnotných lidí nemusí mí třeba o basilejských kompaktátech ani potuchy a podobně tomu bude u historiků (určujících si svoji hodnotu mezi sebou navzájem) vzdálených českému, resp. středoevropskému prostředí. Znalosti či vědomí konkrétních fakt, událostí či mýtů mohou za druhé zakládat skupinovou identitu – jenže zde zase narážíme na definici oné skupiny. Jaká je skupinová identita např. Vietnamců a Vietnamek, žijících po dlouhá léta v Česku, resp. v Československu? Patří do ní Jan Hus? Formuje tuto identitu školní výuka nebo spíše vyprávění, četba a vůbec předávání informací mimo ni? Pro odpovědi by jistě bylo možné sáhnout do etnologických studií, veřejná diskuse o postavení a představách imigrantů, tedy také o té naší „skupině", zatím v Česku není moc silná. Zapomínat by se v této souvislosti nemělo ani na to, že člověk je zároveň příslušníkem mnoha skupin a tyto přináležitosti se sobě zřejmě čím dál tím méně podřizují; naopak si mohou konkurovat. Víceméně náhodně vybranými fakty se evidentně mohu strefovat do obecného tvrzení o nezastupitelnosti faktografie – debata se tak povede na dvou mílejících se rovinách. Faktografie je jistě důležitá, ale jen relativně, ve vztahu k jednání lidí v konkrétním sociálním kontextu, které má „osmyslňovat". Má-li nebo chce-li někdo být examinovaným a univerzálním vykladačem tohoto smyslu, pak by nejspíš měl být i dodavatelem podpůrných fakt. Končíme však opět u toho, komu a proč taková autorita přísluší.

Faktografie má však v mocensky stále výrazně nerovném (vysokoškolském) studiu ještě jeden, ryze praktický účel – umožňuje lépe než cokoliv jiného zkou-

5 HANA ČÁPOVÁ, *Příběh školy, kde se všichni zbláznili. Ústav, který začal s reformou, budí vášně v rodičích i úřednících*, Respekt 48/2003, s. 6.

šet, testovat, vyřazovat. To, co bylo napsáno o maturitních zkouškách a přijímacích zkouškách na vysoké školy, platí do určité míry i pro zkoušky a zejména testy v průběhu samotného studia. I tam naráží změna zkušebního systému na kapacitní problémy v širokém smyslu slova – opravit test je samozřejmě rychlejší a jednoznačnější než v diskusi hodnotit esej. Alespoň při závěrečném hodnocení bych však dával přednost druhému způsobu, který lépe prokáže analytické, kritické a formulační schopnosti adepta/adeptky – pro jeho další uplatnění nepochybně přínosnější. Naštěstí již není nutné srovnávat způsoby hodnocení na českých a zahraničních školách, i jednotlivé domácí fakulty se už začínají od sebe lišit. Všichni by zřejmě souhlasili s tím, že ani v případě „chrámů historické vědy" nejde o to, vypustit z nich historika či historičku jako svědomí národa, který/která sice nebude nic vědět o kohoutích zápasech na Bali, ale dokáže nazpaměť vyjmenovat všechny múzy či všechny popravené z roku 1621, nýbrž o to, připravit člověka, který umí kriticky přistupovat k minulosti a k výpovědím o ní, tedy ke konstrukcím dějin. I teoreticky se však obojí dá od sebe jen obtížně oddělit. Naplno se to ukázalo v nedávném tzv. sporu o školní dějepis. V *Memorandu historiků* [podepsané české historičky jsou tedy zjevně muži] *Slovo k dějepisu*[6] na jedné straně stojí: „Historické vzdělávání vychovává ke specifické strategii myšlení: na základě sledování vybraných, vzájemně strukturálně propojených úseků dějinného vývoje [chce se zeptat, zda jde o vývoj jeden jediný a kdo jeho úseky vymezil a propojil] přinejmenším poukazuje na otevřenost dějin, na odpovědnost před rozhodnutími, jejichž výsledky a důsledky ovlivňují přítomnost a budoucnost. Zároveň odhaluje, že přítomnost i budoucnost jsou historicky podmíněny." Čtenář by si přál, aby v dalších řádkách nezůstalo jen u požadavku dějepisu coby „sociálně funkčního celku" – možná by se rád dozvěděl, v rámci jaké společnosti a jak má dějepis fungovat. Po četbě memoranda bych si troufal tvrdit, že míněn je „národ", resp. národní kultura (ve významu pozdně obrozeneckém). Text na druhé straně varuje před podřízením dějepisu výchově k občanství, před blíže nespecifikovaným „prézentismem", před aktualizacemi, „které budou popírat historickou podmíněnost jevů", před popřením a rozbitím „základní akulturační funkce historického vzdělání". Čeho se autoři/autorky a signatáři/signatářky obávají? Toho, že by výuka dějepisu byla příliš orientovaná na současnost, či by jí byla dokonce podřízena? Kde je míra souvztažnosti současnosti/budoucnosti a minulosti? O tom memorandum mlčí a debaty se příliš nevedou. Zčásti pojmenovaným východiskem textu je představa, že historie je jednou někde daná a utváří naši současnost (a v žádném případě ne naopak) – proto je třeba ji znát. Fakta jsou údajně „tímtéž, čím jsou pro exaktní vědy symboly, značky a vzorce" – co tím chtěli ve svém podvědomém soutěžení s exaktností autoři říct, mi není jasné, snad že symboly, značky

6 *Memorandum historiků Slovo k dějepisu*, www.dejas.cz/dejepis.html.

a vzorce jsou vymyšlené, konstruované a záměnné? K obavám Sdružení historiků, že „společnost, která zapomněla na své dějiny, je odsouzena prožít si je znovu", se připojila i jinak kritická publicistika. Daniel Kaiser v Lidových novinách z 18. října 2003 napsal: „Hrozí ‚jen' jakási postmoderní vzdělávací éra v tom nejhorším smyslu slova: školy budou chrlit beztvarou masu absolventů, kteří pořádně nevědí, co se tady dělo v posledních padesáti nebo sto letech."[7] Ponechme stranou, proč relevantní dějiny končí pro komentátora před sto lety. Pro spor o dějepis je podle mého opět důležitá otázka „jak". Formují se kritické a odpovědné občanské postoje po prostudování učebnice dějepisu či *Velkých dějin zemí koruny české*, nebo vycházejí otázky po minulosti (a tedy snaha pochopit) zcela přirozeně ze zasazení člověka v současném světě, v konkrétním místě, například s převahou německých náhrobků na hřbitově? Pokud učitel vyjde ze zájmu žáků o současnost (a její historickou dimenzi), případně ho podnítí, představuje to už nebezpečný ‚prezentismus'? O tom memorandum nic neříká.

Jedna obava je v něm ale artikulována nadmíru zřetelně, totiž že dějepis budou v rámci výchovy k občanství vyučovat i neaprobovaní učitelé. Že vítr vane z pražské Fakulty humanitních studií, jež ovlivňuje Ministerstvo školství, jejíž absolventi „by ovšem dějepisnou látku (...) nemohli učit ani náhodou", odhalil v příspěvku *Školní dějepis v ohrožení* Petr Čornej.[8] O vzdělanostní úroveň národa se však vysokoškolští pedagogové strachují jen v národně obrozeneckém vytržení. (Důsledně zde odděluji vysokoškolského pedagoga na jedné a „experta" ve státních službách na druhé straně.) Budu se opakovat: Vyjdeme-li důsledně z veřejného statutu vysokých škol, pak nejsou dodavatelem potenciálních zaměstnanců ani pro státní, ani pro veřejnou sféru. Těmto „zaměstnavatelům" negarantují vůbec nic, dostávalo by je to přece do služebného postavení. Kvalitu zaměstnanců, tedy i učitelů, si musí zaměstnavatel, tedy i školy, resp. jejich zřizovatelé, ověřovat sami (mimo jiné proto existuje v leckterých zemích ve státní službě, tedy např. u soudců, úředníků a právě učitelů, tzv. referendariát a státní zkouška hodná svého jména). Je na odpovědnosti potenciálních zaměstnanců, kde svou kvalifikaci v konkurenčním prostředí získají – a to nikoliv jednou provždy. Odpovědnost za svá tvrzení nese historik či historička jako jednotlivec, za historické vědomí národa, skupiny, občanů (existuje-li vůbec něco takového) nemůže odpovědnost nést žádný Ústav, Fakulta nebo Sdružení (pomineme-li už samu paternalistickou představu, že někdo nese odpovědnost za vědomí někoho jiného).

Stále, ale snad stále méně neveselá praxe vysokoškolského studia historie a příbuzných oborů by neměla odvádět od někdy možná až příliš principiálních

7 DANIEL KAISER, *Historici si zaslouží podporu. Plán Petry Buzkové omezit výuku dějepisu je nebezpečný*, Lidové noviny 18. října 2003, s. 10.

8 PETR ČORNEJ, *Školní dějepis v ohrožení*, www.dejas.cz/archiv/04-2003/d6-42003.html.

(a možná příliš plytkých) úvah, o jakou jsem se tady pokusil. Nešlo mi o to, předkládat konstruktivně alternativu (ostatně v žádné reformní komisi nesedím), nýbrž na základě svých zkušeností zmapovat a snad trochu rozšířit prostor pro „výuku historie". Návody nemám, a to, za co bych ve výuce plédoval, možná jiní kolegové a kolegyně již uplatňují. Je mi jasné, že pro „problémový" (a nikoliv „přehledový") přístup, při němž se vychází z toho, co studenti a studentky v dějinách pociťují jako pro sebe relevantní, musí být vytvořeny podmínky – v první řadě podmínky mentální. Snad je tím možné poněkud narušit zásadně nerovný vztah toho, kdo relevanci veřejně konstruuje (historika, učitele), a toho, kdo ji přijímá.

Nejsa si sám vždy jist přesným datem, mohu na závěr jen obměnit otázku z titulu. Tedy: Musí absolvent/absolventka historie/dějin/humanitní vzdělanosti/učitelství dějepisu na pražské Filozofické fakultě/na univerzitě v Plzni/Pasově/Montpellier/Washingtonu vědět, kdy byla bitva na Bílé hoře?

O DĚJINÁCH A PAMĚTI

Dušan Třeštík

On History and Memory

Against the background of the current debates in the Czech Republic on the "purity of history" and the need to protect some notional „correct history", practised by professionals, from the meddling and disinterpretation of journalists, politicians and the public in general, the author draws attention to the headway being made by contemporary research on the historical "memory" of nations and other groups. While obviously "Memory" is not "correct", it is authentic and legitimate. It is not the enemy of the history produced by professionals, but its partner in dialogue. Historians must conduct such a dialogue with the public on the broadest possible basis, must open themselves up to it and not hide from it behind the dangerously cracked shield of their positivist scientism.

V Česku probíhá lítý boj o čistotu dějin,[1] které někteří nedoukové, zejména pak novináři, bezohledně znásilňují, sledujíce tímto obmyslným matením prostomyslné veřejnosti nejspíš nějaké své temné cíle. Jedinými vykladači a vůbec správci, obránci panenské čistoty dějin mají přece, jak známo, být profesionální historici. Novináři a publicisté mohou vědecky exaktní závěry historiků pouze popularizovat, přibližovat je prostému, nevinnému lidu jadrným jazykem, případně i uměleckou formou. Myšlení se při tom předpokládá jen ve velmi přesně vymezené

1 K tomu nepodařenou diskusi, plnou malicherných nedorozumění, nepodstatností, omylů a trapných osobních výpadů v Dějinách a současnosti 23/2003, č. 4, s. 34–38; č. 5, s. 46–47; 24/2004, č. 3, s. 54–55.